

անուանի եղան, ինչպէս իրենց մայրն
այլ Մարիամ:

Աշոտոյ իշխանապետութեան տարին
հեռաւոր աշխարհի մը մէջ այլ իշխա-
նապետ մը անուանեցաւ, և նոր տէրու-
թիւն մը կանգնեց, որ հազարամեայ
տևողութեամբ և տարածութեամբ հա-
սաւ Աշոտոյ տիրած տեղերուն այլ տի-
րեց. Ռիւրիկ վարեկացին Շուետի ե-
ղբրենրէն եկաւ Պալդիկ ծովուն արևե-
լեան կողմը, ուր դարերէ վեր բնակէին
Սլաւեանք. որքնեղեալ 'ի Ֆինեան ազ-
գաց՝ յօգնութիւն կանչեցին զնա. Ռիւ-
րիկ եկաւ այս ատենս (862) Նովկորո-
տի քով, և յետոյ 'ի նոյն իսկ 'ի քա-
ղաքն դրաւ իր իշխանապետութեան ա-
թոռը. և այսպէս եղաւ սկիզբն լայնա-
ծաւալ ու մեծազօր տէրութեան Ռու-
սաց, որ և յետ հազարամեայ կենացն
զեռ երիտասարդութեան ուժոյ մէջ
կ'երևի. մինչդեռ իր ծնած կամ ձե-
ւացած ատեն՝ Աշոտոյ ազգն արդէն ծե-
րացեալ էր. Ռիւրիկայ ժողովուրդն եր-
կրիս ծայրերէն կու մօտենայ 'ի կեն-
դրոնն, իր հարաւագոյն երկիրն հիմա
գրեթէ Հայաստանն է. Աշոտոյ ժողո-
վուրդն իր կեդրոնական կողմերէն կու
սփռի ինչուան Նովկորոտէն անդին, և
իր հիւսիսագոյն գաղթականքն գտուն
'ի մայրաքաղաքին Ռուսաց ('ի Բեգեր-
պուրկ) : ...

Շարունակի

Հ. Ղ. Վ. Ա.

Որդիական սէր : — Բացատրութիւն
զգացմանս 'ի հիման :

Մարդու ամէն մեծ զգացմանցը
մէջ բնազդումն կայ. ինչպէս սիրոյ մէջ,
հարց և մարց առ որդիսն ունեցած յար-
մանը մէջ, որդւոց առ ծնողն ունե-
ցած երախտագիտութեանը մէջ, և
եղբարց ու քերց ընդ իրեարս ունեցած

սիրոյն մէջ: Բայց այս բնազդեցական
զգացմունքն կը տարբերին ըստ զանա-
զան աստիճանի քաղաքականութեան
ազգաց, և ըստ կրթութեան անհատից:
Երբ անկիրթ է մարդ, կերպով մը միայն
բնազդումնք են իր զգացմունքն. երբ
մարդ կրթեալ է դաստիարակութեամբ,
իր բնազդումնքն ալ կը փոխին 'ի զգաց-
մունս, և որչափ դաստիարակութիւնն
ազգոյ և մարդու ըլլայ, այնչափ ալ
զգացմունքն կ'ըլլան միանգամայն զօ-
րաւոր և փափուկ: Մարդուս առաւե-
լութիւնն՝ իր բնազդումնքն մաքրելու և
անոնցմէ զգացմունք կազմելու կարո-
ղութենէն կը կախուի: Յայնմ է մար-
դուս զօրութիւնը, այն է նաև իր
պարտքն, որոյ կատարումը Աստուած
ուզեց դիւրացնել ու քաղցրացնել: Յի-
րաւի կայ 'ի մարդկութեան զարմանալի
չլի՞նք մը զգացմանց, որ բնազդամբ
կը սկսին և 'ի բարձրագոյն պարտս
կը յանգին: Բնազդումն է հայրենի ու
մայրենի սէրը. բայց տես ինչպէս այդ
բնազդումնք կը կատարելագործի և կը
զարգանայ նոյն իսկ մանկան երկայն
տևարութեանը պահանջած խնամքնե-
րով: Ծնողաց գորովոյ բնազդումը՝ որդ-
ւոց երախտագիտութեան բնազդու-
մը կը ծնանի. այնպէս որ, հաճոյից և
պարտուց զարմանալի յաջորդութեամբ
մը, ընտանիքը բնազդամբ կը սկսի և
կ'աւարտի 'ի մաքրագոյնն բարոյական
գաղափարաց, 'ի սէր որդիական:

Կը պահանջեմ որ մատենագրութիւնն
հետևի այդ աստուածեղէն կարգին և
մարդուս բնական կրիցը բացատրու-
թեանը իրենց պատշաճ բարոյական գե-
ղեցկութիւնը տայ. կը պահանջեմ որ
իրրև զգացմունք և պարտք ներկայացնէ
զանոնք, և ոչ իրրև բնազդումնք, այս-
ինքն իրրև բուռն շարժումնք որոնց կու-
րօրէն ետևէն կ'երթայ մարդ, և չէ կա-
րող անոնց լաւութեամբը պարծիլ
կամ անոնց թերութենէն ինքն զինքն
ուղղել:

Ըստ այս գաղափարաց քննենք թէ
ինչպէս թէ հնոց մէջ և թէ արդի ժա-
մանակներս բացատրուած է այդ որ-

դիական սիրոյ զգացմունքը, որ մարդկային սրտի պարտաւորութեանց բնականագոյնն ու փափկագոյնն է, և եթէ կարելի է այսպէս ըսել, մարդկանց մէջ երախտագիտութեան նախկին և քաղցրագոյն պատկերը:

Հիներն՝ որդւոց առ ծնողս սէրը բացատրելու համար գեղեցիկ բառ մը գրտած էին, անուանելով զայն *սէր* որդիական: Յիրաւի այն է ճշմարիտ սէրը որ կը սիրէ միանգամայն և կը մեծարէ. ահա այսպիսի է այն զգացումը զոր ունին որդիք իրենց ծնողաց համար, զգացումն խառնեալ ընդ մեծարանաց և ընդ գորովոյ: Ըստ բնաւորութեանց՝ կարծես թէ որդիական սիրոյ մէջ երբեմն գորովն և երբեմն մեծարանքը կը տիրապետէ: Սովորաբար մայրը իր որդւոցը աւելի խանդակութեւ քաղցր զգացում մը կ'ազդէ. հայրը աւելի ծանր և պատկառելի զգացմունք մը: Բայց մասնաւորապէս ծերութիւնը զծնողս աւելի նուիրական և սիրելի կ'ընէ. « Չկան, կրսէ Պլատոն, աւելի սրբանուէր թերափք և որոց պաշտօնն աւելի հաճոյական ըլլայ աստուածոց, ինչպէս ծեր հայր մը, պապ մը, կամ տարիքէն կորացեալ մայր մը »: « Օրհնութիւն հօր հապտատէ զտունս որդւոց, կ'ըսէ Եկեղեցիաստէս, և անէծք մօր՝ խլեն զհիմունս »: Նորօրինակ զանազանութիւն ընդ մէջ հօր և մօր: Մայրենի գորովը միշտ պատրաստ ըլլալուն օրհնելու զորդին, ինչպիսի և ըլլայ, Աստուած չուզեց մօրը ամենայն օրհնութեանցը երջանկութիւն սահմանել, այլ պահեց զայն հօր աղօթիցը, որոյ սէրն աւելի արդար և յստակ է. բայց ապահով կործանումն վիճակեց մայրական անիծից, աներկբայ ըլլալով որ արժանի է թշուառ մահուան այն որդին՝ որ իր մայրը յանէծս կը ստիպէ:

Սուրբ գրոց այս ընդ մէջ հօր և մօր նշանակած տարբերութիւնը կը գտնուի հին բանաստեղծից մէջ, ուր նոյնպէս սոսկալի են մայրական անիծից հետեւանքն, թէպէտ և ընտանեաց մէջ մայրն հաւատարմ չէ հօր, և ոչ իսկ իր օրհնու-

թիւնն այնպէս անգին և զօրաւոր: Վաղեմի բանաստեղծութիւնն ահաւոր պատիժներ կ'ընծայէ անոնց որ կը յանդրդնին իրենց մօր կենացը դարանիւ. տես զՈվրեսդ հալածեալ 'ի նատաղեաց: Իսկ հարց մեծարանքն աւելի քաղցր և նշանական կերպով մը կը վարդապետէ. որովհետեւ կ'օրհնէ և կ'անմահացնէ զենէաս որ կ'ազատէ իր հայրը, զԱնտելոքոս՝ որ զհայրը պաշտպանելով կը մեռնի, զՈդիսեւս՝ որ իթակէ եկած, զորդին ու զկիսն իսկ տեսնելէն ետեւ կը զգայ որ դեռ իրեն կը պակսի իր դարձին վերջին ու քաղցրագոյն ուրախութիւններէն մէկը, այն է իր ծերացեալ հայրն համբուրելու խնդութիւնը:

Իյիսակաւն՝ Յունաց դիւցազնական կենաց պատկերն է, իսկ Ոդիսակաւն՝ ընտանեկան կենաց պատկերը: Ոդիսակաւնի մէջ նկարագրուած են հնոց ընկերական կենաց բարքն, գաղափարք և զգացմունք. հոն կ'ուզեմ գտնել որդւոց առ հայր և մայր իւրեանց ցուցցած այլազգ մեծարանաց օրինակը: Կ'առնում, վերջին երգին մէջ զՈդիսեւս որ զինքն իր Լայերտէս հօրը կը ծանօթացնէ, և առաջին երգին մէջ Տելեմաքայ առ մայրն իւր Պենելոպէ ըսած խօսքը:

Ոդիսեւս պատուհասած էր զսեղեխս, ճանչցուցած էր զինքն որդւոյն ու կնոջը, գտած էր հայրենիքն, ընտանի բընակութիւնը և իշխանութիւնը, բայց դեռ զԼայերտէս չէր գտած և գրկախառն համբուրած: Ուստի առաւօտանց կը թողու զՊենելոպէ և կ'երթայ դաշտ գտնալու զԼայերտէս, որ հոն միայնակ ու տրտմութեամբ կ'ապրէր, իր քսան տարիէ 'ի վեր հեռացեալ որդւոյն վրայ մտածելով: Կը տեսնէ զանիկայ, որ 'ի ցաւոց անհոգացեալ մարդու մը պէս խոշոր հագած, իր պարտիզին հողը կը փորէր. և տեսնելով զինքը այնպէս հիւծեալ 'ի ծերութենէ և 'ի ցաւոց, կը կենայ ու կը սկսի լալ: Դէպ իրեն պիտոր վազէր ու գիրկն իյնար, բայց կ'ուզէ տեսնել թէ արդեօք հայրը զինքը պիտի ճանչնայ, և մօտենալով անոր նսիւ իր

բաւ դարմանուած պարտիզին, թզե-
նեաց, այգեաց, ձիթենեաց ու տանձե-
նեաց վրայ կը խօսի: « Բայց ինչու, ծե-
րունիդ, վրադ հող չես տարած. զգեստդ
խոշոր ու անպաճոյճ են. իսկ քու կերպդ՝
տիրոջ մը ծառայի կերպ չէ... Դու բաղա-
նեաց, խնջոյից, և ճոխ ու պատուա-
կան ծերոց պէս անոյշ հանգչելու հա-
մար ծնած մարդ մը կ'երևիս... Ըսէ ու-
րեմն, թէ որ գերի ես, ո՞վ է քու տէրդ,
որո՞ւ է այդ պարտէզը... Ըսէ ինձի նաև
արդեօք յիթակէ եմ, ինչպէս որ ճամ-
բուն վրայ հանդիպած մարդ մը զուր-
ցեց, բայց իմ ամէն հարցմանցս չուզեց
պատասխանել. վասն զի իրեն հիւրոյ
մը վրայօք խօսեցայ՝ զոր ատեն մը իմ
գաւառս ընդունեցայ, որուն հարուստ
ընծաներ ըրի, և կ'ըսէր թէ ինքն իթա-
կեցի է, և թէ հայրն է Լայերտէս, որ-
դի Արսեկիոսի... — Այո, օտարա-
կանդ, դու յիթակէ ես, կը պատաս-
խանէ Լայերտ արտասուածաց աչք-
բայց այս երկիրս անիրաւ և չար մարդ-
կան իշխանութեան տակ է... Ա՛հ, թէ
գտած ըլլայիր հոս այն հիւրը զոր եր-
բեմն ընդունեցար, ինչպէս սիրով ըզ-
քեզ հիւրընկալէր պիտի, և հարուստ
պարգևներ պիտոր ընծայէր. որովհետև
արդարացի է տալն երբ կ'ընդունիմք:
Բայց, ըսէ ինձի, քանի տարի է որ այդ
ըսած հիւրը ընդունեցար, որ իմ զա-
ւակս էր, որ հիմա անշուշտ կորսուած՝
կերակուր եղած է ձկանց ծովու, կամ
վայրենի գաղանաց, կամ անապատ
կղզւոյ մը թռչնոց... — Հինգ տարի
է, կը պատասխանէ Ողիսեւս, որ զա-
ւակդ իր հայրենիքը թողած է. աւաղ
եղկելոյն: Բայց սակայն մեկնելուն ժա-
մանակ՝ հաւուց թռիչն իրեն նպաստա-
ւոր էր, և զիրար թողլու ատեն կը խն-
գայինք, մտածելով որ օր մը հոս պի-
րար նորէն կը տեսնենք և ասպնջակա-
նութեան պարգևներն կը փոխանա-
կենք »: Այս խօսքերուս՝ դառն ցաւ մը
զգաց ծերը, և ձեռօքը գետնէն հող առ-
նելով՝ սպիտակացեալ հերացը վրայ
ցանեց, խոր հեծութիւններ արձկելով:
Իսկ Ողիսեւս՝ սիրտն ելած ու Լայեր-

տեայ պարանոցին վրայ ինկած, « Ես
եմ, հայր իմ, ես եմ՝ որ քսան տա-
րիէ ետև հայրենիքս դարձայ: Սեղեխ-
ներն սպաննեցի ու անոնց բռնութեանց
վրէժն հանեցի՝ »:

Ինչպիսի արուեստ, կամ մանաւանդ
ինչպիսի գեղեցիկ շարժումն բնութեան
այս հօր և որդւոյ ծանօթութեան մէջ:
Ողիսեւս միշտ նոյն խոհական Ողիսեւսն
է. հօրն հետ անգամ խոհեմութիւն ու
չրջահայեցութիւն կը բանեցնէ. կ'ուզէ
գիտնալ թէ արդեօք պիտի ճանչցուի,
թերևս նաև ինչպէս պիտի ընդունուի.
և թէպէտ տեսնելով զԼայերտ մաշեալ
տարիքով ու վշտով, պատրաստ է իրեն
վազել ու գրկախառնիլ, բայց սակայն
ինք զինքը կը բռնէ. ոտն առ ոտն խօս-
քը որդւոյն վրայ կը բերէ. կարծես թէ
կ'ուզէր կերպով մը ծանօթանալուն մէջ
աստիճան մը կարգել: Բայց երբ կը
տեսնէ որ ծերը որդւոյն մահուանը յի-
շատակին յուսահատութեան կը զար-
նէ, այն ատեն մոռնալով իր հնարքն ու
վարպետութիւնը, յաղթեալ ի փղձկե-
լոյ սրտին կը պոռայ. « Ես եմ Ողի-
սեւս »: Այս այն որդիական սիրոյ ձայնն
ու այն բնազդումն է՝ որ իմաստուն դիւ-
ցազին ամէն նախազգուշութիւնքն կը
ցրուէ. զայն կը սիրեմ ես մեծապէս,
զոր և Հոմերոս նոյն իսկ այս ծանօթու-
թեան յապաղմամբքն և ցուցմամբք ըս-
քանչիւ կերպով դուրս ցատքեցուցած
է: Արդեօք արուեստի հնարք մ'է այս,
կամ բնութեան ներշնչութիւն մը: Ի՞նչ
գիտնամ, և ի՞նչ փոյթ է: Այս ինձի
բաւական է՝ որ Հոմերոս պարզաբար իր
դիւցազին բնաւորութիւնը դիտելով
կրցեր է մի և նոյն ժամանակ ցուցնել
թէ որչափ մեծ և սաստիկ է որդիական
սիրոյ կիրքը:

Ողիսեայ այս առ Լայերտ որդիական
սիրոյն առջև մտադիւր կը դնեմ այն
տեսարանն՝ ուր Տելեմաք մօրն հետ իշ-
խանաբար մը կը խօսի: Հնոց մէջ մայրը
պատուաւոր է և սիրելի, բայց ընտա-
նեաց մէջ բնաւ իշխանութիւն չունի:

Մայրն իբրև կին կ'անհետանայ, որ միշտ յայլմէ կախեալ և միշտ կանանոցին մէջ փակուած՝ միայն իր չորս կողմը հիւսող աշխատող աղախնայց վրայ իշխանութիւն ունի:

Անցողաբար մը այս նախնի ընտանեաց տեսարանին գլխաւոր կտորներն ստուերագրենք: Պենելոպեայ սեղեիքն Ոդիսեայ արքունեաց մէջ տիրաբար կ'իշխեն. մեծածախս կոշուքներով բացականին խաչիկը կը վատնեն, և Տելեմաք դեռ տղայ ըլլալով և չկրնալով իր հայրենի ստացուածքն պաշտպանել, անոնց անիրաւութեանցը նշաւակ կ'ըլլայ: Բայց վերջապէս կ'առնու արութեան հասակն, ու հասակին հետ զօրութիւն և հաստատութիւն: Ինքն իսկ Աթենաս, Տափիացոց Մենտէս թագաւորին՝ Ոդիսեայ հին բարեկամաց մէկուն կերպարանաւ՝ կու գայ Տելեմաքայ ազգելու, պարտաւորելով զինքը որ իր հօրն արքունեաց մէջ իբրև տէր խօսի: «Մօրդ հոմանեացը պատուիրէ, կ'ըսէ, որ իրենց տունն դառնան. և եթէ մայրդ ամուսնանալ կ'ուզէ, թող ինքն իր հօրը տունն դառնայ. հոն երթան իր հոմանիքն՝ զինքը 'ի հարսնութիւն խնդրելու... Ա'լ քեզի չվայլեր իբրև տղայ գործել ու վարուիլ, որովհետեւ ալ տղայ չես: Չես լսած Որեստեայ փառաց համբաւը, որ անուանի է 'ի մարդիկ՝ իր հայրը մեռցնող չարանենդ Եգիսթոն սպաննելովը: Եւ դու, բարեկամ դեռահասակ, հիմա որ մեծ և հզօր ես, աներկիւղ և արի եղիր, որ պէս զի յապագայս մարդիկ քու վրադ ալ խօսին՝ »:

Տելեմաք այս իմաստուն խրատներով քաջալերեալ՝ ոտք կ'ելլէ և կ'երթայ զհոմանիս դռներու, որոնք սեղանի նստած՝ Փեմիոսի երգերն լուռ մօտիկ կ'ընէին: Փեմիոս Յունաց 'ի տրովական ասիանց դարձը կը նուագէր, դարձ ողբալի և լի ցասմամբն Աթենասայ: Պենելոպէ լսեց այս իրեն համար տխրական երգը, և պալատին վերնայարկէն

իջնելով, ոչ միայնակ, որովհետեւ հետը երկու նաժիշտք կային, հոմանեաց սրահին դրան առջև կանկ առաւ: Մօտենալով հրաշալի երգողին, «Փեմիոս, ըսաւ, դու ուրիշ մարդիկ զմայլեցնող երգեր, աստուածոց ու մարդկան ուրիշ պատմութիւնք գիտես, անոնցմէ մէկն ընտրէ, և ախորժով զքեզ մօտիկ կ'ընեն. բայց թող այդ վէպը որ ինծի համար ցաւագին է և սրտիս մէջ դառն վշտեր կը զարթուցանէ, երբ միտքս կու գայ այն դիւցազնը զոր կ'աշխարեմ, և որուն փառքը բովանդակ Յունաստան տարածուած է »:

Այն ատեն Տելեմաք խօսիլ սկսելով, «Մայր իմ, ըսաւ, ինչու չես ուզեր որ երգիչն իրեն ներշնչեալ տաղերն նուագէ: Երգողաց ներշնչութիւնն իրենցմէ չէ, հապա Արամազդ իրեն ուզած խօսքերն իրենց բերանը կը դնէ: Ուստի զՓեմիոս՝ Յունաց աղէտքն երգելուն համար չպարսաւենք, վասն զի մարդկանց միշտ աւելի նոր վէպքն ախորժելի են: Վարժեցուր զքեզ զանոնք լսելու: Միայն Ոդիսեա չէ որ կորեալ յանդարձ օտարութեան, այլ իրեն պէս շատերն մեռան: Դարձիր ուրեմն վերնայարկը. ձեռք առ քու սեռիդ աշխատութիւնքն, աղէկատն ու իլը, և աղախնայքդ փութացուր գործելու: Հոս մարդիկ պէտք եղած բաներն կ'որոշեն, մանաւանդ ես, վասն զի աս տանս մէջ հրամայելն ինծի կ'իյնայ:

Պենելոպէ զարմացած վեր գնաց, մտքին մէջ որդւոյն բացարձակ և ծանր խօսքերն որոճալով՝ »:

Հոս ոչ միայն նախնի բարուց պատկեր մը, այլ ամենայն ընտանեաց մէջ հանդիպող տեսարան մը կայ: Ամէն ընտանեաց՝ մանաւանդ անոնց մէջ ուր կ'ինն զփեսայն կորսնցուցած է, կայ օր մը, վայրկեան մը՝ յորում որդին, ինչուան այն ատեն հնազանդ և հլու, հրամայող և զօրաւոր կերպ մը կ'առնու, յորում տղան իբրև տէր, և պատանին իբրև ընտանեաց գլուխ կը խօ-

սի: Մի կարծեր որ մայրն բարկանայ այս բանիս. այնպիսի է մայրենի սիրոյ զօրութիւնն որ, ինչպէս Պենելոպէ, ուրախութեամբ կը կատարէ յորդոյն ընդունած հրամաններն, պարծանօք մտածելով որ հիմա որդին մարդ է և մօրն իսկ իբրեւ մարդ խօսելու իրաւունքն ունի: Այս մայրենի սրտին զգացմունքը՝ Պենելոպեայ իր որդւոյն հրամանաց հրպատակութենէն յայտնապէս կ'երևի. որովհետեւ այս հպատակութեան պատիւն ոչ միայն նախնի կանանց հլութեանը կ'ընծայեմ, այլ նաև ամենայն մարց առ հասարակ:

Ինչպէս Պենելոպեայ հպատակութեան մէջ մայրենի սիրոյ խանդավառագոյն խորհուրդ մը կայ, նոյնպէս նաև Տելեմաքայ ընտանեաց իշխելու կերպին մէջ յԱթենասայ ազդեալ խոհեմութեան ակնածութիւն մը կայ, կամ որ աւելի ինծի կը դաչի, ճիգ մը հոգւոյ որ հետզհետէ կը հաստատուի ու կ'արիանայ: Տելեմաք չսկսիր նախ հրամայել հոմանեաց Ոգիսեայ արքունիքը թողլու, հապա առաջ մօրը կը խօսի. կարծես թէ իրմէ կը պահանջէ տանը մէջ հրամայելու իրաւունքը: Բայց տանտիրոջ փոխուելովը ամէն բան կը փոխուի. փոխանակ տկար կնկան մը որ հրամայելու տեղ կ'աղաչէր, և կը ջանար նոյն իսկ փեմիոսի երգոցը մէջ խոյս տալ այն ամէն բանէ որ կրնար իր ցաւերն զայրացընել կամ հոմանեաց յանդգնութիւնն աճեցնել՝ անոնց հետ իլիոնի յաղթողաց մահուան վրայ խօսելով, ահաւասիկ պատանի մը որ անդրդուելի աչօք իր հօրը թշուառութիւնն անվեհեր կը նկատէ. որ եթէ հայրը մեռած է, Աթենասայ շնորհիւր գիտէ ինչ ընելիքը, և պատրաստ է մօրը հոմանեաց և հօրը տունը յափշտակողաց համարձակ ըսել զայն: Թող ուրեմն փեմիոս ուզածին պէս Յունաց թշուառութիւնքն երգէ, տխուր պատմութիւնքն որ Ոգիսեայ տանն արկածից վրայ բան մը. չեն աւելցնել, և որդւոյն սիրտը չեն վախցնել. թող կանայք իրենց վաստակոցը դառնան և ամենայն ինչ արքունեաց մէջ սովորական

կարգն առնու. ընտանիքն իր գլուխը գտաւ:

Բայց սակայն Տելեմաքայ առ Պենելոպէ իշխանաբար խօսելուն օրինակը՝ նախնի ընտանեաց մօր վիճակին վրայ պէտք է մեզի սխալ գաղափար մը տալ: Չկարծենք բնաւ որ հին դիւցազանց ժամանակ մարք իրենց որդւոց առջև անդրժեղի ու նուիրական չէին: Աթենաս որ Տելեմաքայ առջև կը գովէ զՈրեստ իր հօրը վրէժը խնդրելուն համար, չըսեր թէ մօրմէն անոր վրէժն հաներ է. և այս՝ կամ անոր համար որ անբաւ աւանդութեանց մէջէն Հոմերի առածն՝ բնաւ զՈրեստ իր մօրը սպանող չընել, կամ թէ Աթենաս իր լուրթեամբն այսպիսի սպանութեան մը գաղափարը կը հերքէ: Իսկ հնոց աստուածոց ու բանաստեղծութեանց իրենց մայրն անարգող որդւոց դէմ ըրած բողոքն՝ Աթենասայ լուրթենէն ալ աւելի ազդու է: Կատաղիք, Ոլիմպոսի հնագոյն աստուածներն, որոնց իշխանութիւնը քան զԱրամազդայն առաջ է և նոյն իսկ բնութեան զօրութեանն հետ կը խառնուի, մայրերն իրենց որդւոց անարգանացը դէմ կը պաշտպանեն: Զարհուրելի աստուածուհիքն ընտանի բնակարանին նստած իրենց ապաստանող մարց վրայ կը հսկեն: Կանանոցէն, ընտանեաց կայանէն դուրս՝ մայրը պէտք է հնազանդի նոյն իսկ իր որդւոյն, վասն զի ուրիշ բան չէ բայց եթէ կին մը. բայց երբ մէյմը ընտանեկան կենաց շրջանը մտաւ, մէյմը որ իր տիրական գաւազանն ձեռք առաւ, զաղեկատն ու իլը, այն ատեն կինը, մանաւանդ եթէ մայր է, իր բովանդակ պատիւն կը ստանայ: Յունաց ընկերութիւնն կը գովէ Տելեմաքայ առ մայրն բռնած իշխանական լեզուն, որովհետեւ Պենելոպէ կարող չէ Ոգիսեայ տանը մէջ հրամայել. բայց ողբերգութեան մէջ մտադիւր կատաղեաց կը մատնէ զՈրեստ՝ որ իր մայրն սպաննեց, անով ցուցընելով որ եթէ կ'ուզեն ընկերական սահմանադրութիւնը թէ կինը պէտք է միշտ մարդուն հպատակի,

թէ և որդին ալ ըլլայ, անդիէն բնութեան նուիրական օրէնքն ալ կը պահանջեն, որ միշտ որդին մեծարէ զմայրը թէ և յանցաւոր ըլլայ իբրեւ զկլիտեմնեստր:

Եզրիկեայ Եռնեկեայք ողբերգութիւնն կերպով մը Կեփորաց վերջին տեսարանովն կը սկսի: Ապոլոնի պատգամը պատուիրած էր Որեստեայ իր հօրը վրէժն խնդրելու. Որեստ կատարեց զայն. Եգիսթոս և Կլիտեմնեստր սպանուեցան: Բայց սակայն սպանողն կը սկսի խռովիլ, կամ մանաւանդ կը սկսի զինքն Արգոսի ժողովրդեան առջև արդարացնելու հարկն զգալ: Ուստի երկու սպանելոց դիակուէնքն տեսարանին վրայ բերել կու տայ. նոյնպէս միանգամայն բերել կու տայ աղիտաբեր պատմութեանն որուն մէջ իր հայրն իբրեւ ցանցի մը մէջ պատատեալ, մարդասպաններէն վիրաւորուած էր, և Ագամեմնոնի դեռ ի հարուածոց պատառտեալ զգեստը. կ'ուզէ որ արեգակը տեսնէ այն եղեռնագործութեան նշաններն, կ'ուզէ որ գիտցուի թէ ինքն արդար է իր մայրն սպաննելովը. վասն զի, կ'ըսէ, Եգիսթոսի սպանութեան վրայ և ոչ իսկ կը մտածեմ: Բայց փուճ տեղը իր մօրն ըրած ոճրագործութեան նշաններն չորս կողմը կը շարէ, փուճ տեղը զանիկայ կ'ամբաստանէ և նաեւ կը նախատէ. այնու հանդերձ չկրնար այն գաղտնի սոսկումը փարատել որ արդէն իսկ իր զգայութեանց վրայ կը տիրէ: Սոսկալի տեսարան, յորում վրէժառուն իր վրէժխնդրութեան արդարութեանը վրայ կը տարակուսի. տեսակ մը բարկութեամբ և զառանցանք կը պարզէ մերթ այն ցանցը յորում իր հայրն բռնուեցաւ, և մերթ դեռ իր արեամբը ներկեալ պատմութեանը, և շարունակ խօսքը այն տխուր առարկայից մէյմը մէկուն մէյմը մէկալին վրայ կը դարձնէ. ետքը յանկարծ պարուն դառնալով որ վսեմ տրտմութեամբ մը կը յեղ. յեղէ. « Վայ, վայ չարութեան. վայ նաեւ վրէժխնդրութեան: — Քաջ է, կը պրոպ Որեստ, ևս քան զես այլայլեալ,

գործեց չարութիւն թէ չգործեց: Ահաւասիկ հօրս զգեստը. դեռ Եգիսթոսի տուած հարուածոյն տեղը կը տեսնեմ. ինչպէս արիւնն ու ժամանակը անոր պայծառ գոյներն աղօտացուցեր են: Ահ, արդեօք գովեմ զիս թէ կշտամբեմ, տեսնելով զիս հոս յԱրգոս հօրս արիւնաթաթաւ զգեստը ձեռքս բռնած: Չեմ գիտեր. կ'ողբամ եղածը, ընտանիքս և զիս իսկ միանգամայն. զիս յաղթութեամբս շաղախեալ կը զգամ »:

Պարն. — « Ոչ դք երկրիս վրայ քաղցր ու խաղաղ կեանք մը կ'ունենայ, եթէ մէյ մը վրիպելու որ ըլլայ: Չարիք՝ չարեաց, պատիժք պատժոց կը յաջորդեն:

Որեստ. — « Ահ, թէ կարենայի ուրիշ վիճակ մը ունենալ: Բայց ահա տակաւ իմ հանդերձեալ ճակատագիրս կ'անգիտանամ. զգայութիւնքս կը վրդովին, մտածութիւնքս կը կորսնցնեմ, և լի եմ ահիւ և բարկութեամբ միանգամայն: Քանի մը վայրկեանէ ետև խեղքաւ գլխէս պիտի երթայ. բայց դեռ այս մօտալուտ ցնորքը վրաս չեկած, կը վրկայեմ ձեզ, բարեկամք, որ արդարութեամբ սպաննեցի մայրս, իմ հօրս սպանութեամբն շաղախեալ ըլլալուն: Ապոլոն, դելփական աստուածը պատուիրեց ինձի զայն գերահռչակ պատգամով մը, սոսկալի պատիժներ սպանալով թէ որ անլսող ըլլամ¹ »:

Լսեցինք Ագամեմնեայ վրէժխնդրին՝ դեռ խեղքը չկորսնցուցած՝ աստուածոց և մարդկան արդարութեանն ըրած բողոքը: Երբ Որեստ խօսիլ կը սկսի, անդէն կատաղիք կը սկսին զինքն հալածել: Կը տեսնէ զիրենք որ կը մօտենան. և երբ պարն իրեն կը զրուցէ որ Ապոլոնի տաճարը քաւութիւնք կան որոնցմով իր տեսիլքներէն կ'ազատի, « Դուք զԳորգոնս չէք տեսներ, կը պոռայ Որեստ աւելի ևս սոսկացեալ, բայց ես կը տեսնեմ զիրենք, և անոնց տեսեանը չեմ կրնար դիմանալ² »: Կը փախչի ուրեմն, և Եռնեկեայք սկիզբը կը գրու.

1. Կեփորք, տող 100 և զինի:

2. Կեփորք, տող 1061:

նենք զինքն՝ ի Դելփիս, Ապոլոնի տաճարը, որ ծնկան վրայ եկած բազնին առջև կ'աղօթէ, մինչդեռ կատաղիք չհամարձակելով մինչև սրբարանին խորն ետևէն երթալ, գաւթին մէջ կը քնանան, սպասելով որ տաճարէն դուրս ելլէ:

Կեփորաց մէջ Որեստ կը տեսնէր միայն կատաղեաց մոլեգին զինքն հալածելը, և քերթողն այս կերպով կ'ուզէր մեզի մայրասպանին տագնապն իմացնել: Եւ մենեւայց մէջ աւելի համարձակ է. սպանողին արհաւիրացը այնպիսի կերպարանք մը կ'ուզէ տալ որ հանդիսականաց վրայ տպաւորութիւն ընէ, և կը ցուցնէ անվեհեր զկատաղիս որ անոր ոտնատեղեաց արիւնազանգ հետոցը վրայէն կ'երթան: Վայրկեան մը քուն կ'ըլլան մինչ Որեստ ի Դելփիս Ապոլոնի բազնին պլլուած էր. բայց ահա զիրենք զարթուցանելու համար քան զկատաղիսն ահաւոր ուրուական մը, կլիտեմնեստրի ստուերը, որ Որեստ

տեսայ ետևէն ընկած տարտարոսական ամբոխը կշտամբանաք կը յարուցանէ, կը ցուցնէ իր դեռ արիւնոտ վէրքերն, և այն երևոյթէն ու արեանը հոգէն կատաղիք կ'արթննան, կը վազեն ասդիս անդին մարդասպանն փնտռելով, որ Հեփեստոսայ պահպանութեամբն փախեր էր: «Փրծաւ, — կը պոռան զայրագին, — փրծաւ մեր թակարդէն: Քունն մեզ յաղթեց, և որսն փախաւ: Ո՛վ Հեփեստոս, ո՛վ նենգաւոր զաւակդ Արամազդայ, մանուկ աստուած, որ խաբեցիր զմեզ, զհին աստուածուհիս. ու քեզ պաղատող ամբարիշտ ու մարդասպան աղաչաւորն ազատեցիր: Զգուշացիր քու արդարութեան հակառակ նենգութեանդ վրայ պարծելու... Ահա մանուկ աստուածոց յանդգնութիւնն, ահա ոճրագործին վրէժխնդիր Պարկայց իրենց ըրած անիրաւութիւնն՝»:

կը շարունակուի:

Վ Ա Ր Դ Ք

Էր գարուն, եւ անուշակ ազդեցութեամբ ըզցուրտ բարկ՝
Ընդ այգ քրքումաւէտ եկաւորեալ շրնչէր տիւ:
Կառաց Արշալուսոյն կարապետէր հողմ մեղմիկ,
Յորդորեալ ի կանխել ըզտապ տուրնջեան տօթաբեր:
Յածէի ի դրախտ ջրարբի ընդ քառակողմ ճեմելիս,
Յելս առաւօտուն զըւարճանալ կամելով:
Տեսի ըզթանձրամած եղեամն ընդ սէզ վայրաբեր՝
Առկախեալ, կամ կացեալ ըզգագաթամբք բանջարոյ,
Եւ կայտուեալ ըզգընդաձեւ շիթս ի կաղամբ լայնալիր,
Դեռ իսկ ուռուցիկս յերկնածորանն ի ցօղոյ:
Տեսի ըզվարդենիս՝ պեստեանն ի շուք ծիծաղեալ,
Յօղաթուրմս ի ծագել Արուսեկին նորածնունդ:
Թաւաթուփ եղեմնապատ՝ ի շաղ շողայր ձիւնաթոյր,
Ի նախկին տուրնջեան նըշոյլ անդէն ի չիք ցընդելի: